

Resmî ideoloji ve gayri müslim yurttaşlar

RIFAT N. BALI

Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında bir dönem oldukça ağırlıklı yer edinmiş, ancak buna karşılık en az incelenmiş konulardan biri, azınlıklar, yani gayri müslim yurttaşlardır. 1980'li yıllara kadar kimlik ve çok kültürlülüğün tartışılmadığı bir ortamda gayri müslim yurttaşlar popüler ve radikal sağ düşünce dışında kimseyi pek ilgilendirmediler. 1980'li yıllardan sonra ise aynı yurttaşlardan genellikle bir "nostalji", "kaybolmuş kültür", "mozaik" çerçevesi içinde söz edilmeye başlandı.

Sayısal olarak oldukça azalmış, kamuoyunda ve toplumdaki konumları ve ağırlıkları fevkalâde zayıflamış olan bu yurttaşlarla ilgili olarak, kökleri Tek Parti döneminde olup yansınmaları günümüze kadar uzanan resmî bakışın tahlili konusunda birkaç istisna dışında pek ciddi bir inceleme yapılmamıştır.¹ Bu yazıda özellikle biraz unutulmuş olan bu yurttaşlar ele alınıp resmî bakışın onları nasıl algıladığı tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1980'li yılların sonlarından itibaren "Türk olmak", "Türkiyeli olmak" kavramları artan bir yoğunlukla kamuoyunda tartışılmaya başladı. Bu genellikle Türkiye'nin Kürt sorunuyla ilgili ola-

rak ve Kürt asıllı yurttaşların talepleri çerçevesinde konuşuldu. gayri müslim yurttaşlar bu tartışmada hiçbir şekilde konu olmadılar. Bunun bir nedeni de onlara Lozan Antlaşması çerçevesinde tanınmış olan kendi dillerini konuşmak, o dilde yayın yapmak, eğitim kurumları açmak gibi azınlık statülerinden doğan haklardan ileri geliyordu.² Dolayısıyla Kürt asıllı yurttaşların talep ettikleri kültürel haklar gayri müslim yurttaşlara zaten tanınmış olduğundan bu konunun tartışmaya açılmasını gerektirecek herhangi bir neden yoktu. Bundan dolayı "Türk" kavramı üzerinde yoğunlaşan kimlik tartışmaları hiçbir zaman gayri müslim yurttaşları kapsamadı.

Ancak her ne kadar günümüzde gayri müslim yurttaşların kültürel ve dinsel haklar konusunda bir sorunları ve/veya talepleri yoksa da, "Türk" kavramına uygulamada yüklenen anlamın, gayri müslimler söz konusu olunca, bir yurttaşlık kavramı olarak ele alınmadığı görülür.

Sevan Nişanyan'ın pek açık bir şekilde izah ettiği gibi "Türk" kavramının iki tanımı vardır. Biri

1 Bu konuda bu satırların yazarının rastlamış olduğu ciddi ve sağlamca öncü incelemeler bu yazıda atıflarda bulunulan Taha Parla'nın ufuk açan kitabı ve aynı derecede önemli haiz Ayhan Aktar ile Sevan Nişanyan'ın makaleleridir.

2 Lozan Antlaşması'nın 37 ilâ 45. maddeleri azınlık haklarının korunmasıyla ilgilidir. Bkz. *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar-Belgeler*, (Çeviren Seha L. Meray), YKY, 1993, cilt 8, s. 10-13. Lozan Antlaşması gayri müslim yurttaşlardan Rum, Ermeni ve Yahudileri azınlık olarak tanıdı. Söyleniler bu tanımın içinde yer almadılar.

"TC vatandaşı olan herkes Türktür" şeklinde hukukî, diğeri ise "TC'ne vatandaşlık bağıyla bağli olan ve Türk dilini, kültürünü, ulusal ülküsünü benimseyen herkes Türktür" şeklinde iradi bir tanımdır. Resmî ideolojinin günlük yaşamdaki yansımalarında ve uygulamalarında yaygın bir şekilde bu ikinci tanım kullanılır.³

Gayri müslimler Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Kurtuluş Savaşı yıllarında gerek sayısal, gerekse iktisadî, siyasal ve toplumsal etkinlik olarak toplum içinde ağırlığı olan kesimlerden biri idiler. İmparatorluğun son yıllarından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar da Osmanlı/Türk toplumunun seçkinleri arasında yer aldılar. Bu durum bir yandan Osmanlı toplumsal düzeninin gayri müslimler için "millet" düzeni altında yarı bağımsız bir yönetim şekline müsaade etmesinin, diğeri yandan da Tanzimat döneminde aynı gayri müslimlere tanınan eşitlik ilkelelerinin bir sonucuydu.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarıyla Kurtuluş Savaşı yıllarında gayri müslim toplumların içinden çıkan bireysel veya kısmen örgütlenmiş hareketlerin işgal kuvvetlerine ya sempatican şekilde yaklaşmış veya onlarla işbirliğinde bulunmuş olmaları Türk toplumsal belleğinde kolay kolay silinemeyecek ve unutulamayacak şekilde yer etti. Bu davranışlar fark gözetmeksizin gayri müslim cemaatlerin tümüne ve her bir cemaatin tamamına mal edildi. Bunun sonucunda gayri müslim azınlık, Müslüman çoğunluk arasındaki ilişkilerde ve tartışmalarda geçmekteki bu olaylar her daim onlara hatırlatıldı.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE UYGULAMA

Cumhuriyetin ilanından itibaren dönemin siyasal elitlerinin ve basının yönlendirmesiyle resmî ideolojinin amaçları bariz bir şekilde belli oldu. Amaç gayri müslimleri "Türkleştirme" idi. Ayhan Aktar öncü çalışmasında belirttiği gibi Türkleştirme siyaseti "sohakta konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan va-

andaşların belli yörelerde iskân câimlerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda" geçerli idi ve özünde ayrımcı bir nitelik taşıyordu.⁴ Türkleştirme anlaşılan "tek dil - tek kültür - tek ülke" çerçevesinde gayri müslimleri bir ulus-devlet olmayı hedef olarak benimsemiş modern Türkiye cumhuriyetine vatandaş olarak bağlamak. "Tek dil - tek kültür - tek ülke" türündeki asimilasyonist talebin gerisinde mevcut olan, ancak yüksek sesle pek ifade edilmeyen neden ise aslında gayri müslimlerin aslı unsura (yani Müslüman Türk'e) ait olmamaları düşüncesi idi. Aslı unsura ait olmayan bu toplumların ve/veya bireylerin güvenirlilikleri de Kurtuluş Savaşı sırasında denenmişti. Kamuoyunun bireysel hareketleri kolaylıkla tüm bir topluma mal etme eğilimi nedeniyle de, aynı kamuoyunun gözünde azınlıklar bu sınavdan pek parlak bir sonuçla geçememişlerdi. Bu yerleşmiş kanaatin sonucunda toplum da azınlıkları asıllarına uygun olarak "yabancı", ve aynı zamanda, güvenirlilikleri ve sadakatları tartışılır olarak gördü. Bir yandan bu kanaatin mevcudiyeti, diğeri yandan bir ulus-devlet yaratma sürecindeki modern Türkiye'de "tek dil, tek kültür, tek ülke" şiarının egemenliği sonucunda cumhuriyetin ilk yıllarında Ermenilerden, Rumlardan ve Yahudilerden arta kalanlara Türkleştirme siyaseti uygulanmaya başlandı.

O yıllarda bir gayri müslim için toplum tarafından "Türk" olarak addedilmesinin en vazgeçilmez, olmazsa olmaz koşulu "Türkleşmiş" olmanın en belirgin ölçüsü olan Türkçeye bilhakkın vakif olmaktı. Atatürk 18 Şubat 1931 tarihinde Adana Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmada Türkleştirme siyasetinin en önemli unsurlarından biri olarak Türkçe konuşmayı ön plana çıkardı ve şunları söyledi: "Milletin çok bariz vasıflarından birisi, kıymetli esaslarından birisi dildir. Türk milletindenim' diyen insan her şeyden evvel ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz.

3 Sevan Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' kavramı", *Türkiye Günü*, sayı 33, Mart-Nisan 1995, s. 127-141.

4 Bu konuda alanında ilk olma özelliğini taşıyan ayrıntılı bir çalışmaya için bkz. Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan 'Türkleştirme' politikaları, *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 156, s. 4-18.

Halbuki Adana'da Türkçe konuşmayan yirmi binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençleri siyasi içtimai bütün Türk teşekkülleri bu vaziyet karşısında bîhis kalırsa en aşağı yüz seneden beri devam ede gelen bu vaziyet daha yüzlerce sene devam edebilir. Bunun neticesi ne olur? Efendiler, herhangi bir felâket günümüzde bu insanlar başka dile konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimize hareket edebilirler. Türk ocaklarımızın başlıca vazifesi bu gibi unsurları -ki bunlar Türk vatandaşlarıdır, halde ve atide talih ve muhkaderatımız birdir- bizim dilimizi konuşan hakiki Türk yapmağa çalışmaktır".⁵

Bu konuşmadan da görülebileceği gibi Türkçeyi konu(a)mayan kişiler, ki kast edilenler esas itibariyle gayri müslimlerdir, dönemin kamuoyunda, ve cumhuriyet sadece sekiz yaşında iken, yani geçmiş anılar ve olaylar belleklerde henüz taze iken, güvenilirlik açısından pek de iyi bir konumda değildiler. Muhtemel bir savaş ortamında bu vatandaşların Türkiye'ye sadık kalacakları kuşkuluydu.

Türkçeyi bilhakkın konuşma, "tek dil-tek kültür - tek ülkü" üçleminin gereksinmelerinin sadece birine, "tek dil" gereksinmesine, cevaptı. gayri müslimlerin ayrıca "tek kültür ve tek ülkü" etrafında birleştiklerini kanıtlamaları da gerekiyordu. CHF genel sekreteri Recep Peker CHF programının izahı ile ilgili olarak 1931 yılında İstanbul Üniversitesi'nde vermiş olduğu konferansta Türkçeyi konuşmanın yanı sıra, "emel birliği" yani "tek ülkü", şartını da ortaya koydu ve gayri müslim yurttaşlara şu şekilde seslendi: "Hristiyan ve Musevi vatandaşlar için de aynı açıklıkla fikirlerimizi söylemek lazımdır. Fırkamız bu vatandaşları da biraz evvel izah ettiğimiz dil ve emel birliğinde iştirak kaydı altında tamamen Türk olarak kabul eder."⁶

CHF'nin ideologu Mahmut Esat Bozkurt da Ödemiş'te yaptığı bir konuşmada asıl Türk'ün Müslüman Türkler olduğunu, gayri müslimlerin ise birer "yabancı" olduklarını, bir kez daha ha-

trırlattı. CHF'ni kast ederek "bu vatanın maddi, manevi varlıklarını yabancıların elinden alarak Türk milletine verdi" dedikten sonra eskiden Türkiye'nin tüm ticarî ve malî müesseselerinin, malın, mülkün ve ülkenin iktisadiyatının Türk olmayanların, bugün ise Türklerin ellerinde olduğunu, bunun da CHF'nin siyasetinin bir sonucu meydana geldiğini ve CHF'nin "esasen efendi olan Türk milleti"ne mevkiine iade ettiğini söyledi. Daha sonra "bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaaktır, köle olmaaktır" diye düşüncelerini ifade etti.⁷

1934 yılının Haziran ayında Trakya bölgesinde Yahudilerin çoğunlukta buldukları yerleşim merkezlerindeki Yahudi mahallelerine karşı bir yağma ve kırım teşebbüsüne girişildi. Emniyet güçlerince olaylar bastırıldıktan sonra 15 Temmuz 1934 tarihinde yayımlanan resmî hükümet bildirisinde olayların meydana gelmesine yol açan etkenlerden bir tanesinin "Türkiye'ye ait bir hususiyet olarak Yahudilerin yabancı dil ve hars-ta kalmakta ısrar ettikleri" belirtildi.⁸ Yahudiler kast edilerek "içlerinde de militarize muntukalarla memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar" mevcut olduğuna da işaret edildi.⁹

Aynı mantığın bir devamı olarak da II. Dünya Savaşı yıllarında CHF grup görüşmelerinde ortaya çıktı. 21 Ağustos 1940 tarihinde yapılan bu görüşmede İstanbul'un bir savaş karşısındaki muhtemel durumu tartışırken general Kazım Karabekir'le diğer CHP milletvekilleri arasında şu konuşma cereyan etti:

"- Arkadaşlar, nerede gayri Türk bir yer varsa,

7 Hahimiyeti Millîye, 19 Eylül 1930.

8 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, sayı 146, s. 4-16 / Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, sayı 151, s. 10-17 / Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", *İçişleri Tarihi*, Ekim 1996, sayı 34, s. 19-25 / Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1996, sayı 155, s. 45-56 / "Trakya Yahudileri tarih başınımda", *Gazetepazarı*, 26 Ocak 1997, s. 55 / Oral Onur, "Trakya Olayları Hakkında", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1996, sayı 149, s. 3-4.

9 Milliyet, 15 Temmuz 1934.

5 Vakıf, 19 Şubat 1931.

6 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, Cilt 3, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHF'nin Altı Ok'u, s. 108, (İletişim Yayınları, 1995).

muhakkak biliniz ki casus yuvasıdır! Mânevver arkadaşlarımızın dahi gittikleri kulüpler böyledir. Mesela Büyükkada'ya gidiniz. Oradaki Anadolu Kulübü Yahudilerle doludur.

Rasih Kaplan (Antalya milletvekili):

- Orayı Yahudi kulübü olmaktan kurtarsınlar.

Kâzım Karabekir (devamla):

- Oraya giden, Partiye mensup iki mânevver Mebus ne konuşur? Tabiatıyla siyasetten, vaziyet-i harıradan bahsedeceklerdir. Kulaklarıyla veya tertibatıyla dinlerler ve istediği casusluk teşkilatını yaparlar.¹⁰

Daha sonra 20 Kasım 1940 günü yapılan bir diğer CHP grup görüşmesinde görüşmede Kâzım Karabekir muhtemel bir savaşta İstanbul'un düşmanın eline düşmesi halinde İstanbul'da oturan gayri müslimlerin durumunu tartışmaya açtı:

"Oradaki Ermeni, Rum ve Yahudiler ne yapacaklardır? Binaenaleyh İstanbul'da Türk unsurunu hâkim vaziyette koymalıdır. (...) Ordumuz, inşallah düşman arazisinde zaferler kazanır, fakat aksini de düşünmelidir. Radyolarla, diğer vasıtalarla, matbuatımızla Efkâr-ı Umumiye'ye istediğimiz gibi kuvvet verebiliriz. Fakat memleketin en mahrem dimağı olan bizim içimizde belirebilecek her türlü fena ahıbetleri düşünmekte -zannediyorum- kimse malizur görmez!

Tehlikenin İstanbul'a geldiği ve Yahudilerin Mar-mara sahillerine kaçıştığını düşünün! Ondan sonra Ermeniler gelir; bunların bugün, ihtimal ki mihver elinde çok fenalık yapmak istidadında olan teşkilatları olabilir.¹¹

Kâzım Karabekir gayri müslim azınlıklara karşı gösterdiği bu kuşkulu yaklaşımından sonra şu teklifi yaptı: "Büyük bir harbin Boğazlara intikalini hesaplayarak ordumuzun gerilerinde bulunacak olan her tehlikeli unsuru, Anadolu'nun münasip yerlerine atmalıdır. Ondan sonra o anasından boş kalacak kargir binalara, Beyoğlu taraflarına Türk unsuru oturtmalıdır.

Aldığımız mektuplardan anladığımızı göre, ken-

dimiz de görüyoruz, Türk kanını emen bu unsurlar; mâkemmel binalarda oturdukları halde, Türkler, Sultan Selim'de yangın arsalarında, topraklar için-âe mahzenlerde, 5-6 çocuğu ile oturuyorlar!.. Daha dâin bir mektubu Muhterem Dahiliye Vekiline takdim ettim; Hiç olmazsa buralara bunları oturtmalı. Bunların işlerine el atmalı. Şu halde ordumuzun gerisinde, ona bütün ruhuyla yardım edebilecek surette İstanbul halkı, çoluğu çocuğu ile teşkilatlandırılmalı. Hulâsa benzeniz tek bir Türk'ün Anadolu'ya getirilmesi taraftarı değilim. Ama diğer unsurlar alınır ve onların yerlerine Türkler oturtulabilir. Bu, İstanbul için çok lâzumlu bir meseledir."¹²

Gayri müslimlerin "yabancı" ve pek de "güvenilir" olmadıklarına dair yerleşik yaygın bir kanaatin mevcut olduğu bir ortamda, yirmi tertip gayri müslimlerin 1941 yılında ihtiyat olarak silah altına alınmaları, ancak silah taşıtırılmayıp yol ve inşaat işlerinde çalıştırılmaları da o dönemin mantığı çerçevesinde olağan ve sıradan bir davranıştı. Aynı bakış açısının mantığı 1942 yılındaki Varlık Vergisi uygulaması ile kendini gösterdi. Varlık Vergisi tüm gayri müslim yurttaşlarda izleri günümüze kadar uzanan unutulmaz bir travma yarattı.

ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİDE UYGULAMA

Tek Parti döneminde egemen olan bu resmî bakış açısı 1946 yılında DP'nin kurulması ve çok partili demokrasinin başlamasıyla artık sona erdiği varsayıldı. Artık dinleri, dilleri ne olursa olsun, çoğulcu demokrasi altında bir ayrımcılık söz konusu olamazdı. Yeni kurulan DP de eşitlik ve özgürlükçü bir program vaad ediyordu. Bu ümitlerle 1950 genel seçimlerinde gayri müslim azınlıklar kitlesel olarak DP lehine oy kullandılar. 1950 yılının Türkiye nüfusu içinde, özellikle İstanbul ilinde, gayri müslim seçmenlerin oy toplama bir önem ve ağırlık arz ettiği için gayri müslimler oylarıyla DP'nin iktidar olmasında etkin oldular. Bu dönemde artık Tek Parti döneminde resmî alanda yaygın bir şekilde rastlanan ayrımcılığa nisbeten daha az oranda yedeklandı. Gayri müslimler silahlı kuvvetlerde yedek subay olarak görev aldılar, üniversite camiasında da akademik görevler üstlendiler.

10 Kâzım Karabekir, Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları, Emre Yayınları, 1994, sh. 224-225.

11 Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 248.

12 Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 248-249.

ler. Ancak belirtildiği gibi bu ayrımcılığın kısmen giderilmesi idi. Kamusal alanda, seyrek istisnalar hariç, gayri müslimler istihdam edilmedi.

27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra 1960 Anayasası'nın hazırlık çalışmaları sırasında "yasalar önünde ırk, dil, din, inanç farkı gözetmeksiz tüm vatandaşlara eşitlik" öngören Anayasa taslağının on ikinci maddesinin Kurucu Meclis tarafından müzakeresi ve kabulü esnasında Rum asıllı Kurucu Meclis üyesi Kaludi Laskari gayri müslimlerin askerlik görevi yapmaları ve Üniversitelerde yüksek öğrenim görmelerine rağmen kamu hizmetlerine kabul edilmemelerinden yakındı. Anayasa Hazırlama Komisyonu başkanı Prof. Muammer Aksoy ise buna cevaben yeni Anayasa'nın tüm vatandaşlara tüm alanlarda eşitlik öngöreceğini ve bu ilkenin uygulamada da görüleceğini umduğunu belirtti.¹³

Ancak uygulamada buna pek rastlanamadı. Gayri müslimler Tek Parti döneminin resmî ideolojisinin serpintilerinin günümüze kadar uzandığının, toplumun ve kamuoyunun bakışını da kendi doğrultusunda şekillendirdiğinin farkında değillerdi. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Türk toplumunu kasıp kavuracak olan sağ-sol çatışması içinde özellikle sağ cenahın sürekli taciz edeceği bir "günah keçisi" konumuna gireceklerinin farkında da değillerdi. Bu yıllarda sağ düşünce gayri müslimleri sürekli taciz ederken altı çizilerek vurgulanan iddialar, onların yabancı oldukları, yatırım yapmayı sadece ithalat ile uğraştıkları, servetlerini yurtdışına kaçırdıkları, Türkiye'yi sömürdükleri idi.¹⁴

GÜNÜMÜZDEN GÖRÜNTÜLER

1980'li yılların Türkiye'si ise artık daha liberal ve "çağdaş bir Türkiye" görünümü arz etmeye başlamıştı. Bu "transformasyon"un bayraktarlığını Turgut Özal ve ANAP yaptı. Ancak liberalizm, milliyetçilik, muhafazakârlık gibi birçok değişik düşüncüyü bir araya getirmeyi ve tutmayı kendi-

ne şiar edinmiş olan ANAP da bile arada bir aykırı sesler çıkmadan edemedi. 28 Aralık 1988 tarihinde yayımlanan "Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği"nde sabotaj yapabilecek kişiler arasında "memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaah) ve yabancı ırktan olanlar" sıkı yer aldı. Yönetmeliğin yayımlanmasından birkaç ay sonra kamuoyunda oluşan tepki üzerine dönemin devlet bakanı Cemil Çiçek yönetmeliği bilerek imzaladığını belirtti. İtiraz getirenlere cevaben de "yarası olan gocunun" dedi.¹⁵

Geçtiğimiz yıl Refah-ül koalisyonunun güven oylamasında Yahudi asıllı DYP İstanbul milletvekili Cefi Kamhi çekimser oy kullandı. Güven oylamasının hemen ardından 9 Temmuz 1996 akşamı "32. Gün" programında Mehmet Ali Birand'ın Cefi Kamhi'nin tavrıyla ilgili sorusuna DYP genel başkanı Tansu Çiller, Cefi Kamhi ve babası Jak Kamhi'ye atıfta bulunarak, "onlar çok vatanseverdir, ülkeleri için çok çalıştılar" diye izahat verdi. Liberal görünümüne rağmen milliyetçi ve muhafazakâr bir DYP tabanını rahatlattırmaya yönelik olan bu açıklama bir yerde DYP grup kararına uymayıp "evet" oyu kullanmayan Cefi Kamhi'ye karşı, satır aralarında gayri müslim kimliği hatırlatılarak, yöneltilebilecek muhtemel "hain"lik suçlamalarını önlemeye yönelikti.

Yakın bir geçmişte, 27 Mart 1997 tarihinde, dönemin DYP'li İçişleri Bakanı Meral Akşener'in sarf etmiş olduğu "Ermeni Dolu" sözleri de aynı zihniyetin liberal ve modern görünümü DYP'nin bir başka kurmay üyesine de bulaşmış olduğunu gösterdi.

Siyasal İslâm'a gelince, her ne kadar İslâmci aydınlar son bir iki yıldan beri İslâm hoşgörüsü ve çok hukuklu toplum, Medine Vesikası'nın çağdaşlaştırılması gibi çok hukuklu, çok kültürlü toplum modelleri arayışlarına girmişlerse de, MNP, MSP geleneğinden gelen RP genel başkanı Prof. Necmettin Erbakan ümmet zihniyetiyle toplumu müslim ve gayri müslim şeklinde bölmekte pek bir beis görmedi ve bir yerel seçim kampanyası sı-

13 "Turkey guarantees race equality", *The Jewish Chronicle*, 5 Mayıs 1961, s. 1.

14 *Yeni Den Millî Mücadele* dergisi, *Bizim Anadolu*, *Baharlıde Sahah* ve *Buğün* gazeteleri bu konuda çok zengin ve bereketli bir malzeme içerirler.

15 Ümit Uzman - İler Sağrısos "Yerli yabancı sabotörler" *Nokta*, 6 Ağustos 1989 sayı 31 s. 14-16. Daha sonra bu yönetime İshak Alaton'un girişimiyle Aybay Hukuk Bürosu'nun dava açmasıyla iptal edildi.

rasında "RP'ye oy vermeyenlerin oylarını Yahudiye, Ermeniye vermisi olacaklar"ını söyledi.¹⁶

Benzer şekilde RP'nin gayri resmî yayın organı *Millî Gazete*'de yakın bir tarihte yer alan bir makalede Türkiye'de yaşayan azınlıkların "başımıza bela" oldukları bir kez daha okurlara hatırlatıldı.¹⁷

Gayri müslim yurttaşlara atfedilen "yabancı"lık konumu bir yerde azınlık vakıflarına yapılan uygulamada çok bariz bir şekilde görüldü. ANAP-DTP-DSP koalisyonunun vakıflardan sorumlu devlet bakanı Metin Gürdere ile yakın tarihte yapılan bir söyleşi bu açıdan ilginçtir. Bakan Türkiye'de yaşayan azınlıkların vakıflarına getirilen kısıtlayıcı önlemleri (yakın bir tarihte raslanan örneği Ermeni Karagözyan Yetimhanesi Vakfı'nın Şişli'deki taşınmazı ile ilgili olarak gündeme geldi),¹⁸ Yunanistan'daki Batı Trakya Türklerine uygulanan haksız davranışlara karşı bir misilleme olduğunu belirtti. Söyleşi yapan gazetecinin bu misilleme uygulamasında "Ermeni ve Yahudilere ait vakıfların hariç tutulmaları gerekmez mi?" sorusuna da, Bakan Gürdere, "Yasalar eşittir. Rumlar için ayrı, Ermeniler için ayrı uygulama yapamıyoruz. Yani, kurunun yanında yaş da yanıyor" diye cevap verdi.¹⁹

"YABANCILAR" A KARŞI "HOŞGÖRÜ"

Resmî ideolojinin, ve resmî ideoloji tarafından şekillenmiş kamuoyu kanaatinin bir diğer yanı da gayri müslimlere ve özellikle Yahudilere karşı gösterilen hoşgörüdür. Nazi Almanyası'nın en karanlık günlerinde bile Yahudi asıllı Alman bilimadamlarının Türkiye'ye kabul edilmiş olmaları bu hoşgörünün bir örneği olarak defalarca tekrarlandı. Ancak aynı dönemde ve aynı hoşgörü ortamında "Struma" gemisiyle Türkiye'ye ayak basmak isteyen 769 Romen Yahudisine dönemin Türk hükümeti izin vermedi. Gemi Karadeniz'e geri gönder-

rildi ve gemiden bir kişi hariç kurtulan olmadı. Dönemin başvekili Dr. Refik Saydam da konuyla ilgili yaptığı açıklamada "biz bu hususta elimizden gelen her şeyi yaptık, maddi manevî en ufak mesuliyetimiz yoktur. Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlar için vatan hizmeti görmez. Bizim tuttuğumuz yol budur" dedi.²⁰

Tek Parti dönemindeki resmî ideolojinin Türkiye'deki Yahudilere bakışı onların birer "yabancı" birer "göçmen" oluşları idi. Bu durumun oluşmasına Türkiye Yahudileri de bizzatı katkıda bulundular. Tek Parti döneminde kendilerine yapılan Türkçe konuşmama eleştirileri yanı sıra onlara sürekli olarak hatırlatılan bir diğer olgu Yahudi tarihinin zor bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun onlara kollarını açıp göçmen olarak kabul ettiğiydi. 1930'lu ve 40'lı yılların Türkiye'sinde 1492 yılında Osmanlı'ya sığınmış olan bu Yahudilerin torunlarının dört yüz kusur yıl sonra halen Türkçeyi konuşmamlarının bir nankörlük olduğu sürekli tekrarlandı. Yahudiler kendilerine isnat edilen ve sürekli hatırlatılan bu "sığınmacı", "göçmen" "yabancı" konumunu hep kabullendiler, yurttaş olduklarını vurgulamadılar.

1980'li yılların ortasından itibaren kamuoyu, kamusal ve toplumsal alanda bir yer edinme ihtiraslarından uzun yıllardan açığa çıkarılmış bulunan ve bir avuçtan da az kalmış bulunan gayri müslim yurttaşlara yeni bir görev atfetti. Bu görev Türkiye'de mevcut olan hoşgörünün günümüzde geçerli bir canlı kanıtı olmaktı. Bu bir yerde, başta ABD ve Fransa'da olmak üzere Rum ve özellikle Ermeni lobilerinin Türkiye karşıtı kampanyalarına cevap verme zorunluluğundan doğan bir ihtiyaçtı. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren de Kürt sorununun gündeme gelmesiyle bu ihtiyaç "ihtiyaç"tan çıktıp, Türkiye'nin Batı'daki görüntüsünü düzeltme açısından bir "gereksinme" haline dönüştü. Bu "gereksinme"nin sonucu olarak Türkiye'de yaşayan gayri müslimlere karşı sonsuz, sınırsız ve istisnasız bir hoşgörü uygulandığı yaygın kanaati resmî ideolojinin neredeyse tamamıyla unsuru haline geldi. Bunun kamuoyuna mal olması pek bilinen örneği Türkiye Yahudi cemaati-

16 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Rifat N. Bali, "Seçimlerin Yahudiye yaramasını istemiyorsanız...", *Birikim*, Haziran-Temmuz 1996, sayı: 86-87, s. 171-173.

17 Ahinet Akgöl, "Azınlıklar başımıza bela", *Millî Gazete*, 6 Ekim 1997.

18 Bu konuda bkz. Etyen Mahçupyan, "Bitmeyen Varlık Vergisi", *Radikal*, 15 Temmuz 1997 / "Gayrivatanlaşlar", *Radikal*, 17 Temmuz 1997 / "Şişli Belediyesi ve devlet koruması", *Radikal*, 22 Temmuz 1997.

19 Ersin Kalkan'ın röportajı, *Gazetepazar*, 12 Ekim 1997.

20 *Tan*, 21 Nisan 1942.

nin ileri gelenlerinin önderliğinde 1989 yılında kurulmuş olan, 500. Yıl Vakfı'nın etkinlikleri oldu. 1492 yılında İspanya'dan kovulmuş olan Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinin beş yüzüncü yılı olan 1992 yılında bu kutlamalar doruk noktasına ulaştı. Bu kutlamalar çerçevesinde de gerek 500. Yıl Vakfı, ve gerekse Yahudi cemaatinin "önderleri" yurt içinde ve dışında yoğun ve düzenli bir şekilde Yahudilerin beş yüz yıl önce Anadolu topraklarına göç ettiklerini vaaz ettiler. 1492 yılında gösterilmiş olan hoşgörünün günümüze kadar devam ettiğini, bunun en belirgin örneğinin de 1492 yılında İspanya'dan "kovulan" ve Osmanlı topraklarına "sığınan" atalarının bugünkü bakiyeleri olan günümüz Türkiye Yahudileri olduğu, bizzat Türkiye Yahudilerinin "önderleri" tarafından her vesileyle ve her türlü medya aracılığıyla tekrarlandı. Türkiye Yahudilerinin "önderleri" bu şekilde davranarak resmî bakışın kendilerine atf etmiş olduğu "yabancı" konumunu büyük bir istihla benimsediler ve kabullendiler. Gayri müslim cemaatlerin bir kısmının kamuoyunda ve medyada resmî ideoloji ile daha fazla eklemlenmiş bir şekilde görünmeleri, gündemi dikkatle takip eden medya mensuplarının da gözünden kaçmadı. Heybeliada Rum-Ortodoks Ruhban Okulu'nun tekrar öğrenime açılması konusu çerçevesinde yapılan ve tüm azınlıkları ele alan Mehmet Ali Birand'ın "32.Gün" TV programında Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın "Yahudiler ve Süryanilerle münasebetlerimiz devam ediyor ve dinler arası diyalog toplantısı yapmayı düşünüyoruz" beyanından hemen sonra, "resmî ideoloji kimine sıcak bakıp ilişkileri geliştirmeye çalışıyor, kimini muhatap bile kabul etmiyor" tespitiyle kurgulanan görüntü, bir dönem DYP, günümüz DİP İstanbul milletvekili Yahudi asıllı iş adamı Cefi Kamhi'nin TBMM merdivenlerinden çıkarken çekilen görüntüsüydü.²¹

SONUÇ YERİNE

Taha Parla'nın ufukmuzu genişleten öncü çalışmasında belirlenmiş olduğu gibi Tek Parti dönemi-

nin ideolojisi altında hiçbir zaman "resmî bir antisemitik ya da benzeri ideoloji, devlet politikası, uygulama, pogromlar vb. olmamıştır ama; 'Varlık vergisi faciası', seferberlikte 'özel üniformalı azınlık taburları', '6-7 Eylül olayları', 'dönemler arasında dönmez' şakaları" da olmamış değildir. Azınlıkların nüfuslarının birkaç yüz binden beş-on bine inmiş olması da 'normal bir demografik seyir' olmayıp bu tür olayların bir sonucudur. Milliyetçilik öğesinin son derece ve vazgeçilmez bir unsur olarak içinde yer aldığı resmî ideolojide gayri müslim 'azınlıklar 'Cumhuriyet Türkiye'sinde 'şartlı', 'kısıtlı', kenarda kalmış ve ne de olsa bizden değil diye görülmüş yurttaşlar olarak kalmışlardır".²²

Günümüz Türkiye'sinde, Susurluk, başörtü, rüşvetler, RP'nin kapatılıp kapatılmayacağı, demokrasi, temiz toplum, bir dakika karanlık, çeteler, velhasıl her şey konuşulurken, tartışılırken ancak çözümlenemezken ve demokrasiye giden yolda halen hangi koridora sapılacağı, hangi kapıların açılmaları veya aralanmaları konusunda tereddütler varken toplumun kenarında, köşesinde kalmış yüz bin civarında gayri müslim yurttaşların "meseleleri"ni konuşmak, yazmak, hatta tartışmaya açmak bazı kişilere, hatta gayri müslim yurttaşların kayda değer bir kısmına da, ilk bakışta oldukça marjinal, üzerinde boşuna kafa yorulan bir "entellektüel egzersiz", hattâ ve hattâ "tehlikeli" bir konu olarak da görülebilir. Bu tür konuları tartışmak ve üstüne üstlük talep üretmek, komple üretmekte üstlerine olmayan popülist zihinlerde hemen "Ne oluyor? Mesele mi var? Şimdi de bir 'azınlık meselesi' mi yaratılmak isteniyor?" türünden soruları da yaratabilir.

Ancak bugün eşitlik, özgürlük ve demokrasi, Türkiye'nin her kesiminde bir özlem ve arayış haline gelmişse "yüzde doksan dokuz onda dokuz Müslüman Türkiye'nin bir kıyısında köşesinde kalmış olan binde bir oranındaki yurttaşların da bu arayışa katılmaya kararınca kararınca hakları ve söyleyecek sözleri var sanırım.

21 Bkz. Show TV, 32. Gün programı, 2 Aralık 1997.

22 Taha Parla, a.g.e., s. 209.